

O. HALLVARD THOMAS HOLE OFM

Pontifical Faculty of Theology in Wroclaw, Poland

e-mail: hallvard.hole@katolsk.no

ORCID:

DOI: 10.48224/COM-206-2019-116

Communio 39(2019)2, s. 116-134

EKOTEOLOGIA I EKUMENIZM KOŚCIOŁÓW I WSPÓLNOT CHRZEŚCIJAŃSKICH W NORWEGII

ECOTHEOLOGY AND ECUMENISM WITHIN THE CHURCHES AND CHRISTIAN COMMUNITIES IN NORWAY

Abstract

Christianity is based on the Divine Revelation on creation, sin and salvation, and thus carries within itself the call for an ecological conversion in modern times. The unconcerned exploitation and extortion of nature is contradictory to the revealed truths on mankind's vocation and responsibility. This belief gave birth to the idea of a Norwegian ecumenical project: Creation and sustainability. It was initiated by the Church of Norway and implemented by the Christian Council of Churches in Norway.

A conscious engagement in Christian care for the integrity of Creation needs a reliable and accurate theological basis. The ecumenical project of the Norwegian churches and Christian communities took upon itself to address this task. This article provides for a systematic, theological analysis of the theology of the project, and hence, exposes some deficiencies. There is a certain theological reductionism present within the project, but above all, the most critical point is the attempt to reinterpret the biblical and theological anthropology. Although there seems to be no direct negation of the human immortal soul, some aspects of the theology are reductionistic and in danger of opposing Christian orthodoxy.

This article shows that ecology remains a constant challenge for the Christian churches, and foremost demonstrates the need of an accurate study on the theological basis of Christian ecology.

Key words: Church of Norway, ecumenism, ecological project, ecotheology.

Streszczenie

Chrześcijaństwo, oparte na Bożym Objawieniu o stworzeniu, grzechu i zbawieniu, nosi w sobie wezwanie do nawrócenia ekologicznego. Wyzysk i niszczenie przyrody są sprzeczne z prawdami objawionymi o powołaniu i odpowiedzialności człowieka. Z takiego przekonania wyrastała idea norweskiego projektu ekumenicznego „Stworzenie i zrównoważony rozwój”, która powstała w Kościele Norweskim i została zrealizowana przez Radę Chrześcijańską Norwegii.

Świadome zaangażowanie chrześcijan na rzecz ochrony stworzenia domaga się jednak rzetelnego opracowania podstaw teologicznych. Projekt ekumeniczny norweskich kościołów i wspólnot chrześcijańskich, który jest omawiany w tym artykule, podjął się tego zadania. Analiza teologiczno-systematyczna tychże podstaw odsłania jednak niektóre braki w tym względzie. Wykazuje pewien redukcjonizm względem roli samej teologii, ale najbardziej krytycznym punktem okazała się próba reinterpretacji antropologii biblijnej i teologicznej. Nie występuje nigdzie wprost negacja istnienia duszy ludzkiej nieśmiertelnej, ale pewne ujęcia mają charakter redukcjonistyczny i zagrażają ortodoksji chrześcijańskiej.

Z powyższego można wywnioskować, że ekologia stanowi ciągłe wyzwanie dla kościołów chrześcijańskich, a przede wszystkim potrzebna jest rzetelna praca nad jej podstawami teologicznymi.

Słowa kluczowe: Kościół Norweski, ekumenizm, projekt ekologiczny, ekoteologia.

Wśród rozlicznych dziedzin, w których Kościoły chrześcijańskie mogą i powinny podjąć praktyczną współpracę ekumeniczną znajduje się ekologia. Różne środowiska naukowe, przedsiębiorcze i polityczne zdają sobie sprawę z powagi i konieczności wszechstronnego i interdyscyplinarnego działania w tym zakresie. Również środowiska kościelne i religijne uświadamiają sobie swoją odpowiedzialność względem Stwórcy za świat stworzony i rozumieją konieczność współpracy. Przykładem jest encyklika *Laudato si'* papieża Franciszka, która była zarówno pewnym podsumowaniem dotychczasowego nauczania Kościoła katolickiego w zakresie ochrony stworzenia, jak również nowym impulsem dla osobistego i wspólnotowego nawracania ekologicznego.

Warto zauważyć, że encyklika ta podkreśla, że „inne Kościoły i Wspólnoty chrześcijańskie – podobnie jak i inne religie – rozwi-

nęły głęboką troskę i cenną refleksję na temat tych zagadnień”¹. W Norwegii korzystanie z dóbr naturalnych, zarówno dla celów łowczych, przedsiębiorczych czy rekreacyjnych, stanowi długą tradycję kulturową. Dbanie o środowisko naturalne stanowi niemalże część tożsamości narodowej i zawsze było też ważną częścią tradycji religijnych, chrześcijańskich i światopoglądowych. Ślady tego odnajdujemy w szamańskiej religii ludu pierwotnego na biegunie północnym, w nordyckiej mitologii Wikingów, w nowoczesnych kierunkach filozoficznych i światopoglądowych jak „ekologia głęboka”² oraz w chrześcijańskiej mistyce³.

Także na polu ekumenizmu w Norwegii wspólny projekt troski o stworzenie okazał się jednym z najbardziej skutecznych i udanych. Tematem niniejszego opracowania jest przedstawienie i ocena teologiczna ekumenicznego projektu Rady Chrześcijańskiej Norwegii pt. „Stworzenie i zrównoważony rozwój”, który trwał 9 lat, od 2007 do 2016 r. Raport, zawierający wyniki i wnioski z odbytego projektu, został opublikowany w 2016 r. Ocena teologiczna nie będzie polegała na analizie tychże wyników, ale na przyjrzeniu się podstawom teologicznym projektu, temu, jak zostały one sformułowane w dwóch kluczowych dokumentach projektu: „Wiara i stworzenie” (podsumowanie dialogu ekumenicznego przedstawicieli różnych kościołów i wspólnot chrześcijańskich wiosną 2008 r.) oraz „Teologiczne i naukowe podstawy projektu *Stworzenie i zrównoważony rozwój*” (2014 r.)⁴.

Po wstępnym opisie całokształtu projektu ekumenicznego przedstawione zostaną główne teologiczne podstawy projektu, a w trzeciej części analiza systematyczno-teologiczna.

¹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 7, Rzym 2015.

² Twórcą „ekologii głębokiej” był Arne Næss, norweski profesor filozofii na Uniwersytecie w Oslo.

³ Przedstawicielem tego kierunku jest na przykład luteranin Harald Olsen, pisarz i rekolekcjonista, który zajmuje się mistyką celtycką i prawosławną, m.in. w powiązaniu z norweską tradycją pielgrzymkową.

⁴ Wszelkie cytaty tekstów norweskich w języku polskim są tłumaczeniem własnym.

1. Projekt „Stworzenie i zrównoważony rozwój”

Początek opisywanego projektu sięga synodu luterańskiego Kościoła Norwegii w 2007 r. Wówczas Kościół Norweski był jeszcze kościołem państwowym i synod wezwał parafie, organizacje kościelne oraz instytucje państwowe do zobowiązań i działań w zakresie ochrony stworzenia. Wpisało się to również w dziesięcioletnie przygotowania do rocznicy reformacji w 2017 r.⁵ Do współpracy w tym projekcie synod zaprosił Radę Chrześcijańską Norwegii⁶ oraz Pomoc Kościoła⁷, tym samym nadając projektowi charakter ekumeniczny.

W następnym roku synod zatwierdził wizję projektu, która już była efektem pracy ekumenicznej zaangażowanych stron. Zobowiązał się tym samym do reformy wewnętrznej w zakresie zrównoważonego rozwoju. W tekstach przygotowawczych, które opisują cele i założenia projektu, zwrócono uwagę na miłość Stwórcy do stworzeń, wcielenie oraz zmartwychwstanie jako podstawy teologicznego myślenia wokół projektu⁸. W zatwierdzonej wizji projektu odzwierciedla się to we wzmiance, że punktem wyjścia jest wiara w trójjedynego Boga. Wizja projektu skupia się jednak na przyłożeniu sił do pracy nad zobowiązującą umową międzynarodową oraz na zwiększaniu świadomej relacji środowiska, konsumpcji i sprawiedliwości⁹. W skróconej wersji projektu, zatwier-

⁵ Zob. *Truet liv – troens svar. Kirkens vitnesbyrd i lys av klimaendringer og arbeid med miljø, forbruk og rettferd*, s. 2. https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/km07_vedtak_miljo.pdf (Dostęp: 19.05.2018).

⁶ *Norges Kristne Råd* (Rada Chrześcijańska Norwegii) jest organizacją ekumeniczną, w której większość Kościołów i Wspólnot chrześcijańskich w Norwegii ma swoich przedstawicieli. Organizacja funkcjonuje jako forum ekumeniczne oraz jako organizacja doradcza dla członków.

⁷ *Kirkens Nødhjelp* (Pomoc Kościoła) jest norweską organizacją charytatywną, której korzenie tkwią w państwowym kościele luterańskim. Jest norwesko-luterańskim odpowiednikiem katolickiego *Caritas*.

⁸ Por. *Bærekraft og skaperverk. Økumenisk prosjekt for endringa av kirke og samfunn 2007-2017*, s. 5-6. http://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/km_5_1_08_saksorientering.pdf (Dostęp: 19.05.2018).

⁹ Por. *Bærekraft og skaperverk...*, s. 2.

dzanej przez grupę kierowniczą w styczniu 2009 r., znajdujemy cztery punkty podsumowujące¹⁰:

- przyczyniać się na płaszczyźnie lokalnej, narodowej i globalnej do powstawania społeczeństwa o zrównoważonym rozwoju;
- przyczyniać się do obowiązywania i przestrzegania sprawiedliwej, ambitnej, międzynarodowej umowy klimatycznej oraz do szerokiego popierania jej przez czynniki kościelne;
- wykazywać świadomą relację do środowiska, konsumpcji i sprawiedliwości;
- tworzyć nadzieję i wiarę w przyszłość poprzez słowa i czyny.

W oparciu o te założenia projekt został oficjalnie rozpoczęty i opublikowany w mediach norweskich 17 lutego 2009 r. Stało się to przyczynkiem do szerokiej debaty publicznej na tematy związane z projektem, jak również do pewnej metadyskusji nad rolą kościołów i religii w życiu społecznym i polityce.

Końcowy raport z 2016 r. jest najlepszym źródłem dla zapoznania się z konkretnymi działaniami projektu. Do głównych działań i aktywności projektu zaliczały się m.in.: planowe działania na rzecz „zielonych parafii”, konferencje pt. „Wiara, która zmienia” (Oslo 2009 r.), „Ostatni olej” (Bergen 2009 r.), oraz „Most do przyszłości” (Oslo 2014 r.), kampania na rzecz ochrony stworzenia w związku z wyborami parlamentarnymi (2013 r.), kampania „Pielgrzym klimatyczny” (2015 r.). Ta ostatnia kampania była największą w całym projekcie, wiązała się ściśle z przygotowaniami do posiedzenia ONZ w Paryżu i stanowiła część międzynarodowej inicjatywy¹¹.

Choć projektowi od początku nadano charakter ekumeniczny, to wynikiem ewaluacji w połowie drogi była wzmożona aktywność na polu dialogu i tworzenia sieci partnerów. Ponownie podkreślano ważność ekumenizmu, a od 2012 r. organizowano dwa spotkania w każdym roku, do których zaproszono parafie i orga-

¹⁰ *Et felles kirkelig tiår for endring i kirke og samfunn – 2008-2016*. <https://kirken.no/nb-NO/gronnkirke/ressurser/skaperverk-og-barekraft> (Dostęp: 19.05.2018).

¹¹ Por. *Sluttrapport. Skaperverk og bærekraft*, s. 13-18. http://kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/2017/saksdokumenter/sluttrapport_skaperverkbarekraft_web.pdf (Dostęp: 19.05.2018).

nizacje kościelne. Wśród partnerów pozakościelnych znalazło się wiele organizacji i ruchów na rzecz ochrony środowiska, m.in. znana także w Polsce międzynarodowa fundacja Greenpeace. Współpraca z tymi organizacjami była ukierunkowana głównie na możliwość wpływu na wybory parlamentarne oraz na spotkanie ONZ w Paryżu. W tym zakresie również udało się nawiązać kontakty i współpracę interreligijną.

Raport końcowy projektu wymienia także kilka osiągnięć związanych z refleksją teologiczną i duchowością. Raport stwierdza, że te elementy „były podstawowe przez wszystkie lata”, ale w „średkowej” ewaluacji stwierdzono, że należy wzmożyć działalność w tym zakresie¹². W wyniku tego opracowano magazyn na temat sprawiedliwości klimatycznej, a w 2014 r. powstał dokument, który miał stanowić podwalinę teologiczną projektu: *Sprawiedliwość klimatyczna – teologiczne i naukowe podstawy projektu Stworzenie i zrównoważony rozwój*. Prócz tego opublikowano artykuły w różnych periodykach teologicznych i projekt przyczynił się także do wydania książki z cytatami z Biblii o ubogich i o sprawiedliwości. Pozycja ta zawierała ponadto refleksje i medytacje. Oprócz tego raport podkreśla, że teologia stanowiła fundament dla wielu inicjatyw. W końcowej konkluzji raportu stwierdza się, że dwie publikacje projektu były ważne dla teologicznego umiejscowienia projektu, a dalej, że ten fundament był ważny dla komunikacji, tworzenia materiałów edukacyjnych, dla planowania kampanii „Pielgrzym klimatyczny” oraz dla tworzenia materiałów liturgicznych na nabożeństwa z okazji Światowego Dnia Modlitwy o Ochronę Stworzenia.

2. Dialog ekumeniczny

Jak wspomniano wyżej, projekt miał być z założenia ekumeniczny. Stąd Kościół Norweski zaprosił gremia ekumeniczne do współpracy i u samych podstaw projektu został zorganizowany dialog ekumeniczny. Dialog miał na celu wspólne odkrycie, dla czego chrześcijanie odpowiadają za ochronę stworzenia i, poprzez dzielenie się własnymi tradycjami, wzmocnić uzasadnienie

¹² *Sluttrapport...*, s. 22.

projektu. Dokument końcowy tegoż dialogu pt. „Wiara i stworzenie” podkreśla, że różnice pojęciowe i różnice w odbiorze tematu przez różne tradycje stanowiły swoiste bogactwo i wszystkie tradycje uznały też ważność zagadnienia. Natomiast w dokumencie postarano się o to, by inne różnice zostały uwydatnione¹³. Dialog podejmował trzy główne tematy, które stanowiły też osobne wyzwania dla dialogu: stworzenie, zbawienie, spełnienie.

2.1. Stworzenie

W tym temacie widać największy konsensus wśród rozmówców i żadne różnice nie zostają tu podkreślone. Uczestnicy skupili się wokół samego boskiego aktu stworzenia, dalej implikacji, które wnosi wyjątkowa pozycja człowieka oraz wokół cnót, jako istotnych właściwości człowieka w podejmowaniu odpowiedzialnej opieki nad stworzeniami. W głównych punktach rozmów podkreślano ciągłą aktywność stwórczą Boga, tzw. *creatio continua*. Boskie pochodzenie wszechświata i przyrody sprawia, że są naznaczone porządkiem i celowością. W Chrystusie, przez którego wszystko jest stworzone, człowiek może dostrzec i wzór, i ostateczny cel wszelkiego stworzenia. Mimo wyjątkowej konstytucji człowieka i jego zadania, ten porządek w stworzeniu każe nam widzieć Boga jako Pana i cel przyrody, nie zaś tylko samego człowieka. Chrześcijańska wizja stworzenia istnieje zatem w pewnym napięciu pomiędzy antropocentryzmem i ekocentryzmem. Z powodu grzechu i zerwanych relacji z Bogiem i przyrodą, człowiek stał się bardziej niszczycielem aniżeli opiekunem, co czyni koniecznym określenie i bardzo jasne oddzielenie cnót od wad w relacji do przyrody. Klasyczna wykładnia cnót kardynalnych i teologalnych przychodzi z pomocą w określaniu właściwych zachowań. Dokumenty dialogowe zwróciły większą uwagę na cnoty kardynalne ze względu na ich użyteczność społeczną, natomiast stosunkowo małą uwagę na cnoty teologalne.

¹³ Zob. *Tro og skaperverk*, s. 3. http://www.norgeskristnerad.no/doc//tro_og_skaperverk_samtaledokument.pdf (Dostęp: 22.05.2018).

2.2 Zbawienie

Dokument dialogowy zwraca większą uwagę na różnice w pojmowaniu zbawienia przez różne tradycje, nie przeciwstawiając ich sobie, ale przedstawiając jako wzajemnie komplementarne. Punktem wyjścia i podstawą wszystkich tradycji jest dzieło Jezusowe, czyli wcielenie, śmierć i zmartwychwstanie, przez które Bóg przezwyciężył grzech i zło, umożliwiając zjednoczenie z Nim. Dzieło odkupienia obejmuje nie tylko człowieka, ale cały Kosmos.

Różne tradycje chrześcijańskie w różny sposób akcentują i przedstawiają dzieło odkupienia i tu dokument dialogowy oddaje głos przedstawicielom tych tradycji. I tak tradycyjny luteranizm podkreśla wiarę, przez którą człowiek uświadamia sobie, że życie człowieka zasadza się na łasce Bożej, a nie uczynkach. Człowiek musi nieustannie przyjmować niezashużoną łaskę, by nie zatracić swojego człowieczeństwa, a także pozostać w związku ze stworzeniem, które to również jest podtrzymywane łaską.

W tradycjach ewangelikalnych i tzw. „kościółach wolnych”¹⁴ akcent pada na zbawienie jako początek osobistego procesu. Uświęcenie człowieka nie dokonuje się natomiast w oderwaniu od wspólnoty, ale realizuje się przez życie w Duchu, przez obecność Kościoła i służbę w świecie. Łaska i miłość, które przyjął człowiek, urzeczywistniają się przez czyny i człowiek udziela się w ten sposób w społeczeństwie i przyrodzie.

Kościół katolicki podkreśla zaś, że usprawiedliwienie jest procesem przemiany, który prowadzi grzesznika ku pełnej sprawiedliwości. Łaska jako przemieniająca siła uzdalnia człowieka do pracy nad własnym uświęceniem we współpracy z ową łaską. Wiara natomiast jest aktywna poprzez miłość i opiera się na Bożym darze wolności, dzięki któremu człowiek może poznać Boga i odpowiadać na Jego miłość.

Z kolei prawosławie także podkreśla, że zbawienie jest procesem rozpoczynającym się od nawrócenia i chrztu świętego, ale rozciągającym się w czasie, aż Bóg wszystko wypełni. Dokonuje

¹⁴ Wspólnoty chrześcijańskie, które na pewnym etapie oderwały się od kościoła państwowego, dzięki temu stały się „wolne” od wpływów państwa, m. in. w kwestiach doktrynalnych.

się poprzez chwałę oddaną Bogu i to właśnie poprzez liturgię następuje przemiana: i człowieka, i świata. Wypełnienie polega na przebóstwieniu.

W dalszych rozmowach uczyniono wspólnym mianownikiem, który przekracza różne tradycje, teologię wyzwolenia. W zamyśle ten ruch teologiczny wskazuje na implikacje moralno-polityczne dzieła zbawczego, zakłada, że cierpiący będzie zdjęty z krzyża i doświadczy zadośćuczynienia. W relacji do stworzenia tradycja luterkańska podkreśla, że człowiek świadomy swojego miejsca w przyrodzie poczuwa się do wspólnoty z cierpiącymi, ale że ostatecznie Bóg zarządza światem mimo prób przemiany. Wspólnoty ewangelikalne zaś bardziej pozytywnie odnoszą się do możliwości przemiany świata, gdyż łaska odmienia człowieka, a opieka nad stworzeniami jest jej konsekwencją. Prawosławie podkreśla znowu, że przemiana jest nie tylko efektem dobrych uczynków, ale dokonuje się w rytmie liturgicznym, dzięki któremu stajemy się częścią odrodzenia. Liturgia odgrywa ważną rolę także w katolicyzmie, gdzie Eucharystia jest uobecnieniem ofiary Chrystusowej, ale także dziękczynieniem za dzieło stworzenia. Dokument podsumowuje ten temat, odwołując się do teologii wyzwolenia, gdzie przyroda jest ważną częścią zbawienia, bo to człowiek cierpi przez jej destrukcję. Praca nad odmianą struktur i dzieł niszczących przyrodę jest częścią zadośćuczynienia względem cierpiących.

2.3. Spełnienie (czasy ostateczne)

W trzeciej i ostatniej części dokumentu sam dialog ekumeniczny staje się mniej wyraźny. Staje się refleksją nad dwiema koncepcjami czasów ostatecznych. Pierwsza głosi niezależność życia przyszłego od obecnego, a czasy ostateczne stanowią zdecydowany przełom i absolutny przeskok. Druga wersja głosi, że powtórne przyjście Jezusa jest związane z pomocą ubogim i że nie będzie dnia Sądu Ostatecznego.

Dokument zwraca uwagę na zalety i wady pewnych refleksji wokół jednej i drugiej wersji. Pierwsza nie będzie chciała realizować utopijnej wizji i wiąże konkretne nadzieje z nowym stworzeniem, ale jest zagrożona indyferentyzmem i rezygnacją. Druga

wersja suponuje, że doświadczenie Boga wiąże się z konkretnymi czynami na rzecz ubogich itp. Przyszły świat będzie w większym stopniu kontynuacją obecnego, a ten raczej efektem przemiany dokonanej przez człowieka. Tu ingerencja Boża zepchnięta jest na margines.

Konkluzją tych rozważań jest stwierdzenie konieczności zarówno kontynuacji, jak i przeskoku. Naprowadza to na kolejne pytanie stawiane w dialogu: w jaki sposób nasze wyobrażenia czasów ostatecznych wpływają na ustosunkowanie się do przyrody? Na podstawie przypowieści o Łazarzu rozmówcy stwierdzają, że z punktu widzenia Sądu Ostatecznego istnieje ścisła korelacja pomiędzy nim, a tym, co się dzieje teraz, aktualnie. Ponadto przykazania miłości oraz biblijne wizje świata przyszłego każą wiązać przyrodę i cały świat stworzony z nadzieją chrześcijańską. Ta nadzieja przewycięża także beznadzieję, którą wielu odczuwa w obliczu wielkich wyzwań ekologicznych i daje motywację do życia jako dzieciom Stwórcy.

3. Teologiczne podstawy projektu *Stworzenie i zrównoważony rozwój*

Drugie źródło dla zapoznania się z teologią omawianego projektu ekologicznego i ekumenicznego stanowi dokument wypracowany na specjalne zlecenie grupy kierowniczej. Dokument ten zajmuje się także ekoteologią i nauką klimatyczną, ale poniżej zajmiemy się tylko podstawami teologicznymi. Już na początku należy podkreślić jego charakter ekumeniczny, gdyż twórcy dokumentu zasięgnęli opinii teologów różnych kościołów i wspólnot chrześcijańskich. Podkreślają również, że nie jest to dokument o randze oficjalnego nauczania¹⁵

Zasadnicza struktura dokumentu odzwierciedla tematykę z dialogu ekumenicznego. Zaczynając od wiary w trójjedynego Boga, który stworzył świat i człowieka, dalej rozwija ekoteologię wokół następujących tematów: grzech, potrzeba zbawienia, odpowiedź wiary i nadzieja na przyszłość. Wiara w Boga Stwórcę

¹⁵ Zob. *Teologisk og klimafagleg grunnlag for skaparverk og berekraft*, s. 3. http://kirken.no/globalassets/kirken.no/gronn-kirke/dokumenter/teologisk_klimafaglig_grunnlag_nynorsk.pdf (Dostęp: 24.05.2018).

sprawia, że całe stworzenie jest świadectwem mądrości i miłości Boga, który stworzył w trzech Osobach. Przez wcielenie Bóg sam stał się częścią swojego stworzenia i pokazuje, do jakiego stopnia Stwórca chce się identyfikować ze stworzeniem, słabym i cierpiącym. Bóg nieustannie podtrzymuje to stworzenie tchnieniem swojego Ducha i ciągłą siłą twórczą (*creatio continua*). Człowiek jest stworzony i włączony w ten kosmos i porządek przyrody. Przyroda jest zarówno jego domem, jak i odpowiedzialnością. Teologiczna refleksja dotyczy w tym momencie stosunku człowieka do przyrody i krytykuje pojęcie duszy, jakoby była przeszkodą do całościowego ujęcia przyrody i człowieka, jaki odnajdujemy na kartach Pisma Świętego. Dusza nieśmiertelna jest, zdaniem autorów w tradycyjnych i antycznych ujęciach, przeszkodą dla właściwego rozumienia człowieka, stojącego pośrodku dzieła stworzenia, a nie poza czy nad nim. W takim ujęciu dusza (duch) i ciało (materia) stanowią jedną całość, co łamie i usuwa zachodni paradygmat o dominacji człowieka nad przyrodą.

W kontekście upadku człowieka i grzechu zamysł Stwórcy o ludzkiej współodpowiedzialności i opiece nad stworzeniami uległ poważnym przeobrażeniom. Egoizm odwraca człowieka od stworzeń, a w konsekwencji cała przyroda cierpi przez zmiany klimatyczne spowodowane przez człowieka. Autorzy zwracają tu uwagę na niesprawiedliwość klimatyczną, która polega na tym, że ci, którzy najmniej przyczynili się do zmian klimatycznych, stają się ich ofiarami i najwięcej cierpią. Stąd wynika także potrzeba zbawienia, aby człowiek spełniał wolę Stwórcy i wykonał służbę wobec stworzeń zgodnie z zamysłem pierwotnym Boga. Dzieło odkupieńcze Jezusa i pojednanie przez Niego ma konsekwencje dla całego dzieła stworzenia. Relacja człowieka do swojego Stwórcy zostaje odnowiona. Chociaż daje to możliwość nowego spojrzenia i nowego nastawienia, to człowiek i całe stworzenie ciągle istnieją w napięciu pomiędzy „już”, ale „jeszcze nie całkiem”

Odpowiedź człowieka zakorzeniona jest w Ewangelii, która wzywa do szerzenia królestwa Bożego, a być „solą ziemi” ma swoje konsekwencje względem przyrody, polityki i społeczeństwa. Tożsamość chrześcijańska zobowiązuje do naśladowania Chrystusa, a zjednoczenie z Nim pomaga spojrzeć z punktu widzenia miłosiernych oczu Boga.

Tożsamość chrześcijańska i misja Kościoła są ponadto wypełnione nadzieją na przyszłość, którą Objawienie określa jako „nowe niebo i nową ziemię” Nie ogranicza się tylko do sfery duchowej, ale dotyczy cielesnej strony człowieka, i również całego stworzenia, którego zakresu jeszcze nie rozumiemy. Nadzieja ta dotyczy zerwanych relacji z Bogiem, z drugim człowiekiem i z całym stworzeniem. Stwórca sam stał się człowiekiem i częścią swojego stworzenia, żeby odkupić i odnowić, oraz zasiać swoje Królestwo, które kiedyś doprowadzi do pełni.

4. Analiza i krytyka systematyczno-teologiczna

Teologiczne podstawy projektu osadzają się w dużej mierze na klasycznej wykładni wiary chrześcijańskiej o stworzeniu, odkupieniu i rzeczach ostatecznych. Sięgają przede wszystkim źródeł biblijnych. Projekt opiera się o otwartość ekumeniczną i dialog, i w jego podstawach teologicznych widać szeroki konsensus względem tematu, choć różne tradycje akcentują go inaczej. W szczegółowym badaniu i analizie systematyczno-teologicznej niektórych ujęć i pojęć należałoby natomiast zwrócić uwagę na następujące zagadnienia: 1) brak teologii przy wizji, celach i założeniach projektu, 2) pomniejszenie znaczenia i wartości cnót teologalnych, 3) nawiązanie do teologii wyzwolenia, 4) brak odwołania się do wspólnych korzeni w chrześcijaństwie starożytnym, 5) pomniejszenie roli/skreślenie duszy ludzkiej.

4.1. Brak teologii przy wizji, celach i założeniach projektu

Nie ulega wątpliwości, że projekt ekumeniczno-ekologiczny zajął się ekoteologią, i to także w bardzo wczesnych fazach pracy. Świadczy o tym choćby omawiany wyżej dialog ekumeniczny. Jednak mimo wielokrotnego powtórzenia w raporcie końcowym, że teologia była ważna, nie da się oprzeć wrażeniu, że teologia nie była jednak brana pod uwagę z całą powagą przy wyrażeniu wizji, według której projekt miał być zaprezentowany. Cztery punkty podsumowujące projekt, które grupa kierownicza wypracowała w 2009 r., pozostawiają wiele do życzenia, jeśli chodzi o teologię. Punkty skupiają się na zrównoważonym

rozwoju, międzynarodowych umowach klimatycznych, sprawiedliwości klimatycznej i nadziei na przyszłość. Ta tematyka, mająca na celu wyrażenie tożsamości projektu, miała być również główną tematyką podczas rozpoczęcia i opublikowania projektu w mediach.

Uwaga ta jest nie tyle merytoryczna, ile formalna, ale wzbudza interesujące pytanie: czy owo „przeoczenie” w sposób istotny wpłynęło na charakter czy wizerunek tego projektu? Jeśli teologia, w szczególności zaś ekoteologia, miała być fundamentem projektu w jego założeniach, to jest zastanawiające, że nie dochodzi ona bardziej do głosu w głównych wizjach i celach projektu. Teologia pełni tu rolę tylko uzasadnienia teoretycznego i inspiracji wewnętrznej dla chrześcijańskiego zaangażowania na rzecz ochrony stworzenia. Zapomniano, że jest również treścią głoszonego kerygmatu, czyli orędzia zbawczego i wezwania do nawrócenia. Zamiast stworzyć okazję do głoszenia prawd Bożych związanych z ekologią, uczestnicy debaty publicznej stali się łatwą ofiarą krytyki, że kościół miesza się do polityki i zmuszeni zostali do bronięcia roli kościołów w tych debatach.

Tym sposobem teologia pozostała niejako zamknięta w „czterech ścianach kościoła” jako źródło dla utworzenia materiałów liturgicznych i katechetycznych, natomiast potencjał teologii jako kerygmatu i siły przemieniającej ludzi i społeczeństwa nie został wykorzystany.

4.2. Pomniejszenie znaczenia i wartości cnót teologalnych

W udokumentowaniu dialogu ekumenicznego na początku projektu zwrócono uwagę na cnoty kardynalne i teologalne. Uczestnicy dialogu oceniali je jako ważne fundamenty dla zbudowania dobrego życia i dobrego społeczeństwa. Zostały omówione w następującej kolejności: umiarkowanie, męstwo, roztropność, sprawiedliwość, wiara, nadzieja, miłość. Zwraca tu uwagę fakt, iż pierwsze cztery zostały opisane pojedynczo, a cnoty teologalne razem, w jednym punkcie. Do tego należy dodać, że cnoty teologalne, choć według rozmówców „wyższe”, spełniają tu tylko rolę inspiracji. Cnoty te inspirują do „wiary w Boga, który chce dobrze dla swoich stworzeń”, do „nadziei na lepszą przyszłość”,

w sytuacjach, kiedy „sprawy otacza ciemność”, do „bycia napełnionymi miłością”¹⁶.

Cnoty teologalne są określone w sposób właściwy i odpowiedni do tematu. Jednak obok konkretności owych czterech cnót kardynalnych rażą swoistą abstrakcją i redukcją do wewnętrznej rzeczywistości. Znow to, co teologalne, czyli „mówiące o Bogu”, pozostaje w ramach wewnętrznej inspiracji w człowieku. W rzeczywistości skandynawskiej daleko jednak nie trzeba szukać, by dary teologalne wyraziły się w cnotach, czyli stałych skłonnościach do dobrego. Teologia cnót teologalnych Nikolaia Grundtviga, wielkiego teologa i poety duńskiego, narzuca się z całą swoją konkretnością. Obok triady „wiara, nadzieja i miłość” stoi, jego zdaniem, inna triada: „wyznawanie, głoszenie i uwielbianie” Wiarę trzeba wyznawać, nadzieję głosić, a z miłością uwielbiać Stwórcę¹⁷ W takim albo innym podobnym ujęciu „mowa o Bogu” nabiera konkretności podobnej do cnót kardynalnych.

4.3. *Nawiązanie do teologii wyzwolenia*

Chociaż sam dialog ekumeniczny unika największych kontrowersji w tej dziedzinie, nawiązuje do teologii wyzwolenia „jako ruchu przekraczającego różne tradycje” Przedstawiciele tego nurtu teologicznego rzeczywiście istnieją zarówno wśród teologów katolickich, jak i protestanckich, wśród których należałoby wymienić choćby katolickiego teologa G. Guttereza, który wypracował podstawy tejże teologii¹⁸. Dialog ekumeniczny zwraca przede wszystkim uwagę na założenie teologii wyzwolenia, proponujące implikacje społeczno-polityczne dzieła zbawczego Chrystusa. Zbawiciel na krzyżu identyfikuje się z cierpiącymi ludźmi, a jego zmartwychwstanie wskazuje na powstanie i wyzwolenie z cierpienia. Teologia wyzwolenia przywoływana zostaje w tym kontekście, ponieważ zmiany klimatyczne powodują cierpienia ludzi. Zbawienie, tu ujęte jako zdjęcie z krzyża ludzi cierpiących i zadośćuczynienie dla represjonowanych, oznacza

¹⁶ Zob. *Tro og skaperverk...*, s. 6.

¹⁷ Por. J. Kvist, *Menneske – og så? En kritisk redegjørelse for antropologien hos henholdsvis Søren Kierkegaard og N.F.S. Grundtvig*, Århus 1976, s. 20.

¹⁸ Zob. A. Napiórkowski, *Teologie XX i XXI wieku*, Kraków 2016, s. 223.

pracę na rzecz zmian struktur i ludzkich działań, które powodują zniszczenia środowiska.

W dialogu ekumenicznym teologia wyzwolenia pełni rolę ramowej dyskusji nad konsekwencjami dzieła zbawczego w Chrystusie dla rzeczywistości doczesnej, a w szczególności dla chrześcijańskiego odnoszenia się do środowiska naturalnego. Czy jednak taka refleksja domaga się koniecznie przywołania teologii wyzwolenia? Biorąc pod uwagę znaczne niebezpieczeństwo redukcjonowania chrześcijańskiego misterium zbawczego do rzeczywistości doczesnej, taka droga dialogu wydaje się niepotrzebna czy wręcz szkodliwa. Gdy akcent ponadto pada na zbawienie jako proces, wówczas praktyka chrześcijańska może ulec pewnemu ograniczeniu do pracy nad zmianą i polepszeniem świata¹⁹ Ten ostatni akcent wpisuje się także w nurt teologii procesu i napotyka na problemy w związku z wieloma aspektami tradycyjnej doktryny chrześcijańskiej, które jednak są wspólne dla chrześcijan.

4.4. Brak odwołania się do wspólnych korzeni w chrześcijaństwie starożytnym

Poprzedni punkt już nakierowuje nas na pewne tendencje teologii projektu ekologicznego, a zwłaszcza zakorzenienie w niektórych współczesnych kierunkach teologicznych. Jest to ponieważ zrozumiałe, gdyż refleksja teologiczna nad zmianami klimatycznymi i relacją człowieka do przyrody w tym względzie jest stosunkowo nowa. Zarówno teologia wyzwolenia, jak i teologia procesu zauważają ten problem i ustosunkowują się do niego. Wśród innych kierunków teologii, na które trzeba zwracać uwagę w tym kontekście, jest teologia polityczna i teologia nadziei.

Teologie nowożytne zwykle mają swoich przedstawicieli w różnych tradycjach. Projekt ekumeniczny, odwołując się do nich, ujmuje rzecz szeroko i w ten sposób mierzy się także bezpośrednio z problematyką nowoczesną. Ekumenizm sięga swoimi korzeniami przede wszystkim wspólnych źródeł starożytnych i soborów ekumenicznych. Jako punkt wyjścia dla refleksji stoi

¹⁹ Por. *Postęp ludzki i zbawienie chrześcijańskie*, 4,5, Rzym 1977. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1976_promozione-umana_pl.html (Dostęp: 07.06.2018).

oczywiście *Credo*, wspólne wszystkim denominacjom chrześcijańskim, ale rzuca się w oczy brak odwołania do teologii Ojców Kościoła. Nauczanie Ojców właśnie w obliczu współczesnych wyzwań dla teologii i dla kościołów może okazać się źródłem nie tylko formuł zgody ekumenicznej, ale być też nader aktualne w kontekście ekologii i świadomości ekologicznej. Ojcowie rozważali Boga, świat i człowieka integralnie, wraz z ich wzajemnymi relacjami w teologii pod nazwą „ekonomii zbawienia”. Świat w niej pojmowany jest jako dom (eko/oikos) człowieka i wszystkich stworzeń, ale także jako środowisko zbawczego działania Boga. W pismach Klemensa Rzymskiego, który pamięta czasy apostołskie, widać, jak kreatologia łączy się z soterologią²⁰.

4.5. Pomniejszenie roli/skreślenie duszy ludzkiej

Analiza teologii projektu norweskich kościołów i wspólnot chrześcijańskich wyjawia dla nas jednak o wiele bardziej krytyczny punkt. Jest nim negatywna ocena tradycyjnej nauki o nieśmiertelnej duszy ludzkiej. Warto w tym miejscu przedstawić syntetycznie niektóre określenia podstaw teologicznych projektu:

„Tradycja zachodnia w dużym stopniu została uformowana przez starożytne i gnostyckie dziedzictwo myślowe, nacechowane dualistyczną antropologią. Tu ciało jest odseparowane od właściwego *ja* człowieka (tj. duszy), i to przede wszystkim dusza stoi w relacji do Boga. W ten sposób człowiek jest umiejscowiony ponad i poza pozostałym stworzeniem [...] Jest potrzeba zakwestionowania takiego rozumienia i powracania do całościowej wizji człowieka i przyrody, zawartej w Piśmie Świętym. Człowiek różni się jakościowo od pozostałych stworzeń swoją wyjątkową relacją do Boga i swoim podobieństwem do Niego [...] W tym świetle ciało i dusza/duch nie są w sposób sztuczny oddzielone, ale człowiek jest pojmowany jako całość”²¹.

²⁰ Por. M. Kowalczyk, *Traktat o stworzeniu*, w: E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski (red.), *Dogmatyka*, tom 6, Warszawa 2007, s. 39-40.

²¹ *Teologisk og klimafagleg grunnlag...*, s. 6.

Ujęcie to wyraża bardziej potrzebę rozliczenia się z samą sobą teologii luterńskiej, aniżeli ekumeniczną ekoteologię. To właśnie w protestantyzmie gnoza była kontynuowana i dusza była oddzielona od ciała, a dalej, „natura ludzka od łaski, świat od Boga”²². Kościół starożytny natomiast skutecznie zwalczał gnozy, zachowując model integralny, choć teologowie, zarówno katolicy jak i luterkańscy, niekoniecznie przyjmowali ten model²³.

Propozycja reorientacji teologii i odejścia od sposobu myślenia oddzielającego jest z całą pewnością słuszna. Jednak zamiast przejścia do myślenia integralnego propozycja teologów projektu zawiera elementy myślenia mieszanego, gdzie Obraz Boży w człowieku – ponieważ jest przedstawiony jako różnica jakościowa względem innych stworzeń – stanowi „ontyczny element własny natury ludzkiej”²⁴. Zdaniem wrocławskiego myśliciela, P. Liszki, przemilczenie i zaniechanie refleksji nad duszą, tj. substancją duchową człowieka, nie sprzyja dialogowi ekumenicznemu²⁵. W kontekście ekoteologii nieuwzględnienie duszy w refleksji antropologicznej zagraża przejściem do heterodoksji.

Zakończenie

Chrześcijaństwo, oparte na Bożym Objawieniu o stworzeniu, grzechu i zbawieniu, nosi w sobie wezwanie do nawrócenia ekologicznego. Wyzysk i niszczenie przyrody są sprzeczne z prawdami objawionymi o powołaniu i odpowiedzialności człowieka. Z takiego przekonania wyrastała idea norweskiego projektu ekumenicznego „Stworzenie i zrównoważony rozwój”, która powstała w Kościele Norweskim i została zrealizowana przez Radę Chrześcijańską Norwegii.

Świadome zaangażowanie chrześcijan na rzecz ochrony stworzenia domaga się jednak rzetelnego opracowania podstaw teologicznych. Projekt ekumeniczny norweskich kościołów i wspólnot chrześcijańskich, który jest omawiany w tym artyku-

²² P. Liszka, *Dusza ludzka. Substancja duchowa człowieka*, Wrocław 2017, s. 119.

²³ Por. P. Liszka, *Dusza ludzka...*, s. 230.

²⁴ Tamże, s. 229.

²⁵ Por. tamże, s. 344.

le, podjął się tego zadania. Analiza teologiczno-systematyczna tychże podstaw odsłania jednak niektóre braki w tym względzie. Wykazuje pewien redukcjonizm względem roli samej teologii, ale najbardziej krytycznym punktem okazała się próba reinterpretacji antropologii biblijnej i teologicznej. Nie występuje nigdzie wprost negacja istnienia duszy ludzkiej nieśmiertelnej, ale pewne ujęcia mają charakter redukcjonistyczny i zagrażają ortodoksji chrześcijańskiej.

Z powyższego można wywnioskować, że ekologia stanowi ciągle wyzwanie dla kościołów chrześcijańskich, a przede wszystkim potrzebna jest rzetelna praca nad jej podstawami teologicznymi.

Bibliografia

- Bærekraft og skaperverk. Økumenisk prosjekt for endringa av kirke og samfunn 2007-2017.* http://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/km_5_1_08_saksorientering.pdf (Dostęp: 19.05.2018).
- Et felles kirkelig tiår for endring i kirke og samfunn – 2008-2016.* <https://kirken.no/nb-NO/gronnkirke/ressurser/skaperverk-og-barekraft/> (Dostęp: 19.05.2018).
- Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, Rzym 2015.
- Kowalczyk M., *Traktat o stworzeniu*, w: E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski (red.), *Dogmatyka*, tom 6, Warszawa 2007.
- Kvist J., *Menneske – og så? En kritisk redegjørelse for antropologien hos henholdsvis Søren Kierkegaard og N.F.S. Grundtvig*, Århus 1976.
- Liszka P., *Dusza ludzka. Substancja duchowa człowieka*, Wrocław 2017.
- Napiórkowski A., *Teologie XX i XXI wieku*, Kraków 2016.
- Postęp ludzki i zbawienie chrześcijańskie*, Rzym 1977. http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1976_promozione-umana_pl.html (Dostęp: 07.06.2018).
- Sluttrapport. Skaperverk og bærekraft.* http://kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/2017/saksdokumenter/sluttrapport_skaperverkbarekraft_web.pdf (Dostęp: 19.05.2018).
- Teologisk og klimafagleg grunnlag for skaparverk og berekraft.* http://kirken.no/globalassets/kirken.no/gronn-kirke/dokumenter/teologisk_klimafaglig_grunnlag_nynorsk.pdf (Dostęp: 24.05.2018).
- Tro og skaperverk.* http://www.norgeskristnerad.no/doc//tro_og_skapeverk_samtaledokument.pdf (Dostęp: 22.05.2018).
- Truet liv – troens svar. Kirkens vitnesbyrd i lys av klimaendringer og arbeid med miljø, forbruk og rettferd.* https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/km07_vedtak_miljo.pdf (Dostęp: 19.05.2018).